

Christer Winberg

Tingstens idékritik och den tidiga svenska socialdemokratins

1.

1941 utkom Herbert Tingstens 900-sidiga arbete om den svenska socialdemokratis idéutveckling som första verk i serien »Den svenska arbetarklassens historia». ¹ I de vetenskapliga tidskrifterna fick boken ett mycket positivt mottagande. ² En politiskt hållen kritik var vanlig i socialdemokratisk press, och rörde framför allt synen på partiets trettiotalspolitik. ³ Ansatser till en vetenskaplig kritik kom endast från Per Nyström och en annan socialdemokratisk akademiker, Leif Björk. ⁴ Under den tid som gått, har Tingstens syn på trettiotalspolitiken diskuterats, men någon mer sammanhängande kritik har aldrig publicerats, och boken tycks fortfarande betraktas som ett standardverk. ⁵

Syftet med denna uppsats är att granska Tingstens idéhistoriska framställning och metod. Av praktiska skäl kommer jag bara att undersöka perioden fram till ca 1900. Syftet är inte att ge någon alternativ skildring av socialdemokratis idéutveckling; ännu mindre är det att förklara reformismens uppkomst. Något väsentligt nytt material har inte dragits in, utan jag har nästan uteslutande använt mig av Tingstens eget material eller sådant som han hade tillgång till.

2.

Enligt den ursprungliga planen skulle Tingsten inom projektet om den svenska arbetarklassens historia skildra socialistiska idéers uppkomst och utveckling utanför Sverige och dessas påverkan på den svenska arbetarrörelsen, vidare den partipolitiska och parlamentariska utvecklingen. Skildringen skulle komma att bli »en redogörelse för svensk politisk historia under ett halvsekel ur arbetarklassens synpunkt». ⁶ Det visade sig dock när arbetet publicerades, att Tingsten gjort en betydligt snävare avgränsning av ämnet än förutsett.

Boken innehåller följande avdelningar:

Band I:

Idédebatten i Sverige vid socialdemokratis framträdande

Marx och den moderna socialdemokratien, med underavdelningarna

Grunddragen i den marxistiska åskådningen

Internationalen före världskriget

Socialismen efter världskriget

Samhället och socialismen, med underavdelningarna

Den marxistiska ideologien och dess begynnande upplösning

Den socialistiska debatten i början av 1900-talet och socialiseringsfrågans aktualisering efter världskriget

Socialiseringsteoriens upplösning och välfärdsideologins seger

Sammanfattning

Band II:

Staten och demokratin

Nationen och försvaret

Kristendomen och kyrkan

Nykterhetsfrågan

Konsumentkooperationen

Återblick och sammanfattning

Varje huvudavdelning är indelad i tre underavdelningar, vardera omfattande en tidsperiod.⁷ Denna uppsats kommer att behandla underavdelningarna »Grunddragen i den marxistiska åskådningen», »Den marxistiska ideologien och dess begynnande upplösning» samt den första underavdelningen inom huvudavdelningen »Staten och demokratin». De följande utredningarna av speciella frågor ger knappast mer än variationer av vad Tingsten tidigare sagt. Den inledande avdelningen om idédebatten vid socialdemokratiens framträdande är egendomligt isolerad från framställningen i övrigt. Inte vid något enda tillfälle anknyter Tingsten till den.

Mycket kortfattat är Tingstens huvudtes denna: vid sitt framträdande på 1880-talet var den svenska socialdemokratin strängt marxistisk – det rörde sig om en ren idéimport från Tyskland. Marxismen kom emellertid nästan omedelbart att modifieras och upplösas – senast från omkring 1890. Steg för steg kom socialdemokratin att överge inte bara marxismen utan även socialismen. Avgörande för »välfärdsideologins» seger var 1930-talet. Tingsten hävdade, att man i slutet av 1930-talet inte längre kunde tala om en specifik socialdemokratisk ideologi, skild från den borgerliga.

3.

Enligt Tingsten råder det inte någon tvekan om att den svenska socialdemokratin på 1880-talet byggde på Marx' idéer (I:149). En presentation av den marxistiska teorin kommer naturligtvis då att få en central plats i hela framställningen. Den skall göra det möjligt att bedöma, i vilken grad de tidiga socialdemokraterna var påverkade av

Marx, att isolera marxistiska tankeelement och att avgöra, vilka andra teoretiska impulser som kan ha förekommit. Har Tingstens redogörelse denna uppgift? Man kan omedelbart konstatera, att Tingstens skildring inte bygger på någon större direkt bekantskap med Marx' och Engels' verk, utan huvudsakligen på framställningar av icke- eller antimarxistiska författare. Några av Marx' och Engels' egna arbeten är dock upptagna i notapparaten (särskild käll- och litteraturförteckning saknas):

Verk:	Först publicerat:
Marx, Filosofins elände	1847
Marx-Engels, Den tyska ideologin	1932
Marx, Kapitalet I	1867
Engels, Über historische materialismus (i Die Neue Zeit)	1893
Marx, Kapitalet III	1894
Marx, Till kritiken av Gothaprogrammet	1891
Marx, Inbördeskriget i Frankrike	1871
Engels, Socialismens utveckling från utopi till vetenskap	1882
Marx-Engels, Det kommunistiska partiets manifest	1848

Av de nio arbeten Tingsten uppger sig ha använt är inte mindre än fyra publicerade första gången efter 1880-talets mitt. De saknar självfallet intresse, då det gäller att avgöra, vad de tidiga socialdemokraterna kände till av marxismen. Detta är ingen oväsentlig punkt. Som bekant har bilden av Marx och Engels ständigt tillförts nya drag, genom att tidigare okända arbeten publicerats.⁸ Ett par sådana väsentliga förändringar inträffade under 1890-talet, dels då Kapitalets tredje bok publicerades och gav lösningen på vissa problem vid tolkningen av första boken⁹, dels 1891, då Marx' kritik av det tyska socialdemokratiska Gothaprogrammet av år 1875 offentliggjordes. Den sistnämnda fick, som nedan skall visas, direkt betydelse för det svenska partiet.

Tingsten försummar fullständigt att ta upp den centrala frågan om den svenska socialdemokratins idébakgrund. Mot hans kategoriska påstående, att rörelsen redan på 1880-talet var strängt marxistisk kan ställas en annan bedömares uppfattning: att den marxistiska teorin före 1890 inte kan ha hunnit tränga igenom särskilt djupt ens inom den tyska socialdemokratien, som enligt Tingsten var inspirationskälla för den svenska.¹⁰ Det finns en rad frågetecken. Vad kunde de svenska pionjärerna överhuvud känna till av marxismen? Vilka texter fanns publicerade vid olika tidpunkter? Vilka var översatta till svenska? Vilka andra populära framställningar av marxismen fanns på svenska (det fanns t ex redan under 1880-talet broschyrer av Bebel och Kautsky i översättning)? Vilken uppfattning av marxismen gav dessa uttryck för? I vad mån var marxismen uppblandad med annat tankegod, t ex lassalleanskt, katedersocialistiskt eller anarkistiskt? Fanns det någon påverkan från de tidiga svenska socialisterna? Tingsten försäkrar t ex (I:56), att Quiding ej spelade

någon roll. Dock kände både Branting och Danielsson väl till honom.¹¹ Detta är frågor, som inte ens ställs av Tingsten. I själva verket går det inte att med hjälp av hans framställning besvara frågan, hur marxistiskt influerad den tidiga svenska socialdemokratien var. Hans skildring av marxismen måste ha något annat syfte. Vi skall återkomma till vilket.

4.

Tingsten skiljer skarpt på två olika perspektiv hos Marx, det »stora» och det »lilla». I det stora perspektivet är Marx en historiefilosof av Hegels typ, som »såg historien som ett successivt realiserande av bestämda avsikter» (I:95). Det stora perspektivet är extremt deterministiskt, det är en ödestro, där människornas handlingar saknar betydelse. Allt sker enligt lagar, som verkar med naturlagarnas obehaglighet. Det består av en rad osammanhängande »teorier», t ex historieuppfattning, värdeteori, koncentrations- och ackumulationsteorier, »utarmningsteori» och »katastrofteori». Denna stora metafysik (I:196) är för Tingsten den riktiga marxismen. Mot den ställs det lilla perspektivet, dvs de »rimliga anvisningar» (I:196) för politiskt arbete, som återfinns hos Marx. Det är oklart om Tingsten överhuvud räknar detta som marxism. I alla fall förklaras det lilla perspektivet vara svår- eller oförenligt med det stora perspektivets spådomar om kapitalismens sönderfall. Förhållandet mellan de båda perspektiven är avgörande för hela arbetet och måste diskuteras utförligare. Tills vidare kommer jag dock att acceptera Tingstens indelning, och undersöka om han empiriskt kan belägga övergången från det stora till det lilla perspektivet.

Konflikten mellan perspektiven är det genomgående temat i underavdelningen »Den marxistiska ideologien och dess begynnande upplösning», som behandlar den socialdemokratiska samhällsuppfattningen fram till ca 1900 (med undantag för statsuppfattningen, som undersöks i avdelningen »Staten och demokratien»).

Tingstens syn på socialdemokratiens samhällsuppfattning ca 1885–1900 sammanfattas av följande citat: »På punkt efter punkt uppmjukas eller avskrivs trosformler, de dogmatiska sakerna (!) ersätts av obestämda uttalanden eller med viktiga reservationer omgivna påståenden, frågor, som enligt det stora perspektivet voro enkla och oväsentliga, bli invecklade och väsentliga» (I:195). Under de femton åren hade alltså en övergång från det stora till det lilla perspektivet skett, en övergång som av Tingsten identifieras med en upplösning av marxismen.

Framställningen utgår från Brantings bekanta Gävletal 1886, som Tingsten anser nästan helt stå på det stora perspektivets grundval. Bara några få motstridande drag finns, som att Branting framhäver vikten av att arbetarklassen organiserar sig och kräver sociala reformer redan under kapitalismen. Därefter går Tingsten genom ställningstaganden i olika enskilda frågor: historiematerialism, klassteori, den sociala revolutionen, det framtida socialistiska samhället, ekonomiska teorier (värdeläran, kristeorin, den industriella reservarmén, »katastrofteorin», koncentrations- och ackumulationsteorierna, »utarmningsteorin»), Danielssons och Brantings åsiktsändring, »den järnhårda lönelagen», reformer under kapitalismen (produktionsföreningar, so-

ciala reformer, tullfrågan, fackföreningarnas roll), jordbruksfrågan och inställningen till anarkismen. Dispositionen medför, att samma frågor återkommer, och att ett och samma belägg kan användas för att visa samma förhållande två eller tre gånger. Framställningen pryds av mängder av fotnoter. Sammanlagt finns omkring 150 hänvisningar till samtida tidningar, broschyrer etc. Uppenbarligen har Tingsten strävat efter en slags kvantitativ metod.¹²

I många av de frågor, som Tingsten diskuterar, är det omöjligt att placera in skilda ståndpunkter i något av perspektiven. Är t ex bristen på detaljerade planer för det socialistiska samhället förenlig med stora eller lilla perspektivet? Hur skall åsikten att fackföreningarna skall vara socialistiska klassificeras? Vad betyder uppgörelsen med anarkisterna för det stora perspektivet? I andra frågor är det möjligt att med någon rimlig säkerhet placera in skilda ståndpunkter i Tingstens båda perspektiv. För att man skall kunna tala om en utveckling från stora till lilla perspektivet, krävs det naturligtvis att man kan visa att uttryck för det stora perspektivet är vanligast i början av femtonårsperioden, och beläggen för det lilla förekommer oftare i slutet. Några exempel skall få visa Tingstens arbetssätt:

a) Tingsten skriver, att den allmänna uppfattningen om »utvecklingens gång mot socialismen, som klarlägges i Brantings Gävleföredrag (och som är utmärkande för det stora perspektivet. Min anm.), möter genomgående i de representativa socialdemokratiska framställningarna» (I:156). Beläggen härför är hämtade från följande år: 1906(!), 1894, 1888, 1892, 1899, 1894, 1893 (I:414, n.13,14). Det är omöjligt att spåra någon tidsmässig utveckling här.

b) Tingsten ställer »historiematerialismen», dvs uppfattningen att de »ekonomiska revolutionerna äro de avgörande (kurs. i orig.)» mot uppfattningen, att »den ekonomiska synpunkten måste kompletteras med andra» (I:155–156). Dessa båda Brantingcitater får illustrera övergången från stora till lilla perspektivet. Men det citat som skall visa anslutning till stora perspektivet är från 1895 (I:413, n. 10), medan det som skall visa övergången till lilla perspektivet är från 1889 (I:413, n. 11).

c) I den socialdemokratiska propagandan förekommer synpunkter, som sägs strida mot det stora perspektivet: naturrättsliga föreställningar om det moraliskt förkastliga hos kapitalismen och uppmaningar till klasshat. Exempel på dessa uppfattningar förekommer dock över hela perioden 1882–1899 (1882 2 st, 1883, 1887, 1888 2 st, 1892, 1897, 1899. I:414, n. 15–17) och antyder inte någon övergång från stort till litet perspektiv.

d) För Tingsten bör teorin om återkommande, allt svårare kriser höra till det stora perspektivet, liksom den om »den industriella reservarmén» och »katastrofteorin». För dessa teories förekomst hos socialdemokratins anföras belägg från följande tidpunkter: 1886 4 st, 1889, 1901 och 1906 (I:414, n 34–35).

e) Tingsten redogör för inställningen till produktionsföreningar med statligt stöd. Denna idé måste uppfattas som stridande mot det stora perspektivet. Beläggen för produktionsföreningar, dvs för lilla perspektivet, är från 1882, 1885 och 1888, mot

produktionsföreningar, dvs för stora perspektivet: 1891, 1894, 1896, 1898 (I:415, n. 54–57 samt I:176).

f) Tingsten anser, att krav på sociala reformer under kapitalismen strider mot det stora perspektivet. Enligt detta bör man hävda, att sociala reformer är av ringa värde (det är rimligen taktiskt omöjligt att vara direkt motståndare). Beläggen för det stora perspektivet hämtas här från följande år: 1886, 1888, 1889, 1891 3 st, 1892 2 st, 1893, 1897 2 st (I:415, n. 61–63, 66–70). Krav på sociala reformer, som alltså visar på det lilla perspektivet, citeras från: slutet av 80-talet, 1889, 1894 2 st, 1897, 1899 (I:415, n. 58–60, 64–65). Enligt Tingstens samling av belägg förekommer alltså båda uppfattningarna parallellt.

g) Tingsten redogör för inställningen till reformer som syftar till klassförsoning (t ex skiljedom i arbetstvister). Kritik av sådana reformers värde hör hemma i det stora perspektivet. Sådan kritik förekom 1889, 1894 och 1898 (I:415, n. 71–73). Men Tingsten anför inte några belägg för att socialdemokratin skulle ha haft en motsatt inställning, och hans diskussion i frågan stöder inte alls tesen om övergång från stora till lilla perspektivet.

h) Emellanåt förekommer feltolkningar av citat. Som stöd för uppfattningen, att utvecklingen av sig själv skall leda fram till socialismen, alltså en uppfattning som hör till det stora perspektivet, citeras Social-Demokraten från 1886, där det sägs, att utvecklingen mot socialismen drivs fram av »å ena sidan arbetarklassens alltmer vaknande självmedvetande och allt större sammanslutning och förenande», å andra sidan småborgarnas och småkapitalisternas försvinnande och underkonsumtionskriser (I:167). Som stöd för någon slags ödestro är detta citat inte särskilt mycket värt.

En detaljgranskning av notapparat och citat ger således anmärkningsvärda resultat. Det bör observeras, att den inte nödvändigt visar något om upplösningen av den marxistiska ideologin, utan endast om Tingsten kan belägga sina påståenden. Vad som har dragits fram här kan förefalla vara petitesser. Men det är inte oväsentligt, om en framställning med vetenskapliga ambitioner verkligen innehåller belägg för framförda påståenden. Notapparaten är inte någon prydnadssak. Exempelen visar, att Tingsten på en rad punkter inte förmår bevisa sin egen tes, och de pekar på en anmärkningsvärd metodologisk löslighet.

Emellanåt frångår Tingsten den kvasikvantitativa metoden och nöjer sig med lösa intryck. Om 1897 års partiprogram sägs t ex, att »programmet har en allmänt reformistisk karaktär» (I:144). Framställningssättet i avsnittet »Från taktisk till principiell demokratism» (II:9–91, här har särskilt delen fram till s 66 undersökts) är helt anorlunda. Här finner man långa redogörelser för partiets agerande på 1890-talet vid folkriksdagar, samarbete med liberaler, politisk storstrejk m m (II:44–50). Följande citat förklarar skiftet i metod: »I själva verket finnes ingen kongressresolution, ingen programändring, ingen debatt, som symboliserar och bekräftar den utveckling partiet undergått» (II:60). Det enda belägget på idéplanet är en svepande jämförelse mellan »den allmänna debatten omkring år 1890, respektive år 1900». Tingsten försäkrar, att en klimatförändring inträffade i de stora socialdemokratiska tidningarna mellan

dessa år. Läsaren får lita på Tingstens omdöme; några belägg presteras inte (II:60–61). Alltså, en metodologisk opportunist, där metoden skiftar allt efter vad Tingsten vill bevisa.

5.

Betydligt viktigare för frågan om en eventuell upplösning av den marxistiska ideologin under perioden fram till ca 1900 är dock, om Tingstens stora perspektiv verkligen motsvarar en marxistisk ståndpunkt och det lilla en omarxistisk.

Det kan förefalla, som om jag här försöker bevisa en sak för mycket: *både* att Tingsten ej kan belägga en övergång från stora till lilla perspektivet *och* att övergången ej är det samma som en upplösning av marxismen. Men Tingsten bygger sin slutsats om idéutvecklingen på en rad olika frågor eller element i teorin, som studeras var för sig. Man kan mycket väl i ett fall visa, att han ej kan belägga någon övergång mellan perspektiven, i ett annat fall att en övergång ej är det samma som en upplösning av marxismen.

Det är här nödvändigt att återvända till kapitlet om Marx. Framställningen där inleds med att Tingsten skiljer på två skilda perspektiv (någon gång talas om mer än två perspektiv, men detta utvecklas inte närmare. I:84). Hur Tingsten ser på förhållandet mellan perspektiven är inte fullt tydligt. Ett par tolkningar kan tänkas. Enligt den ena skrev Marx på ett sätt, då han sökte ge »en överblick av de huvudsakliga momenten i mänsklighetens utveckling» (I:84), på ett annat sätt då han diskuterade »mera konkreta och speciella händelser och förhållanden» och sökte »fastställa huvudpunkterna i ett aktuellt skeende» (I:85). En sådan version av förhållandet mellan de bägge perspektiven stämmer naturligtvis väl överens både med vad Marx själv skrivit om sitt arbetssätt och med den moderna marxlitteraturens ståndpunkt. Det är ett välkänt förhållande, att Marx arbetade på olika abstraktionsnivåer och utgick från enkla modeller, där vissa förhållanden renodlats, och successivt förde in fler komplikationer.¹³ Marx sökte klarlägga de allmännaste utvecklingstendenserna i den samtida kapitalismen – vad Tingsten räknar upp som ett antal »teorier». Han diskuterade sedan vad som motverkade dessa tendenser.¹⁴ Till de motverkande krafterna kan t ex facklig organisation eller politiska ingripanden höras. Det problematiska med en tolkning efter dessa linjer är att den är så rimlig att den blir trivial. En sådan skillnad mellan olika perspektiv gäller för varje mer utvecklat tanke-system och kan omöjligt anses karakterisera enbart marxismen.

Enligt en annan tolkning av Tingstens syn på förhållandet mellan de båda perspektiven strider dessa mot varandra och står i en oförsonlig motsatsställning. Det kanske klaraste exemplet finns i en diskussion av marxismens inställning till socialpolitiken. Tingsten skriver där, att enligt »Marx' stora perspektiv måste förutsättas, att ingen socialpolitik, avsedd att höja arbetarnas ställning, komme till stånd, eller att en dylik politik icke bleve verksam. I annat fall vore utarmningsteorin icke hållbar» (I:119). Det är alldeles klart för den som läser Tingstens framställning i sin helhet, att detta är den variant som dominerar hos honom. Först då blir bokens huvudtes begriplig.

6.

Tingstens version av marxismen saknar i stort sett stöd både hos Marx' egna uttalanden om sin metod och hos den moderna marxlitteraturen. Syftet med denna uppsats är emellertid inte exegetiskt. I stället skall jag undersöka, vilka konsekvenser den tingstenska begreppsapparaten får, när den skall användas för att lösa en forskningsuppgift. Kan man med hjälp av uttryck som stort och litet perspektiv, uppmjukning av ideologi etc korrekt beskriva den svenska socialdemokratins utveckling i några skilda frågor fram till ca 1900?

Tingsten redogör för inställningen till tre teser som hämtades till den svenska socialdemokratins ideologiska arsenal från det tyska Gothaprogrammet av 1875. Den första tesen är den »järnhårda lönelagen», dvs grovt uttryckt föreställningen att arbetarnas löner aldrig varaktigt kunde stiga över existensminimum, eftersom löneökningar skulle ätas upp av ett ökat barnantal. Den andra tesen är uppfattningen om alla grupper utanför socialdemokratien som »den enda reaktionära massan», omöjlig att samarbeta med, och den tredje är föreställningen om »arbetet som källan till all rikedom». Tingsten konstaterar, att dessa ståndpunkter övergavs allt mer under 1890-talet (»den järnhårda lönelagen» I, 174–176, »den enda reaktionära massan» II:44, »arbetet källan till all rikedom» I:164–165), och detta tolkas som tecken på »uppmjukning» av dogmatiska ståndpunkter (I:164). Nu råkar det vara så, att samtliga dessa punkter i Gothaprogrammet ej återfinns i marxismen, utan tvärtom kritiserades mycket starkt av Marx. Hans kritik av Gothaprogrammet offentliggjordes 1891 som ett led i kampen mot ickemarxisterna i det tyska partiet och beaktades då det nya Erfurtprogrammet tillkom samma år. Marx' kritik och den följande tyska programrevisionen välkomnades av Danielsson och låg till grund för hans agerande under 1890-talet.¹⁵ Tingstens misstag är så mycket mer avslöjande, som både kritiken av Gothaprogrammet och Danielssons skrifter återfinns i hans notapparater.

Hela Tingstens framställning av diskussionen om arbetet som källan till all rikedom är extremt förvirrad, eftersom han inte förstått den marxistiska värdeteorin.¹⁶ Den är betydande för hans arbetssätt. Han skriver att under 1880-talet ansågs inom partiet att arbetet var källan till all rikedom. Men senare anges »mera försiktigt, att värden frambragtes endast genom arbetet». I verkligheten är det här ingalunda frågan om någon ökad försiktighet i uttryckssättet, utan om övergång från ett felaktigt till ett riktigt återgivande av Marx' värdeteori. Men genom att använda ordet »försiktig» suggererar Tingsten fram ett intryck av uppmjukning av teorin.

I förbifarten hinner Tingsten demonstrera, att han inte läst ytterligare ett av de arbeten han refererar till, nämligen Atterdag Wermelins »Karl Marx' värdeteori». Detta anförs som belägg för att socialdemokratien omfattade tesen om arbetet som källan till all rikedom (I:414, n. 29). I själva verket är Wermelins broschyr anmärkningsvärd, eftersom den redan 1887 föregriper Marx' kritik av Gothaprogrammet på denna punkt.¹⁷

En sakligt och principiellt viktig fråga är socialdemokratins syn på jordbruket och bönderna (I:188–193). Tingsten ger där följande bild av utvecklingen: ursprungligen var socialdemokratien inriktad på industriarbetarklassen och ägnade jordbruket föga uppmärksamhet. Man antog, att bönderna skulle slås ut av stordriften, liksom hant-

verkarna av storindustrin. Efterhand insåg dock socialdemokratien sitt misstag. »Redan i mitten av 1890-talet framträder en tendens till uppmjukning» (I:191). Speciellt hos Danielsson fanns en strävan efter att vinna över småbönderna till socialdemokratien. I 1897 års partiprogram (skrivet av Danielsson) antogs krav på skydd för småjordbrukarna och förbättrad jordbrukskredit. Sannolikt är Tingstens redogörelse korrekt, men är hans tolkning det? Innebar den ändrade taktiken mot småjordbrukarna en uppmjukning av marxismen? Danielsson motiverade den nya linjen så, att man skulle försöka »rycka småbondeklassen ur en reaktionär bourgeoisies klor, innan den blev fullständigt proletariserad». Man måste framlägga ett agrarprogram, »som erbjuder de smärre jordbrukarna större fördelar än deras hittills försiggående uppmarsch i flock och farnöte med godsägare och storbönder». ¹⁸ Den nya linjen betraktade alltså inte bönderna som en enhetlig klass, utan som en kategori, bestående av grupper med väsentligen motsatta intressen. Småjordbrukarna hade av olika skäl allierat sig politiskt med storbönder och godsägare, men var möjliga att vinna över på arbetarklassens sida, långt innan en fullständig polarisering skett inom jordbruket. Detta är ungefär samma linje som Lenin senare rekommenderade partierna i Komintern att följa. ¹⁹ Naturligtvis kan Tingsten om han så önskar karakterisera både Lenins och Danielssons syn på bönderna som en »uppmjukning» av marxismen, men ordet kan då inte användas som ett vetenskapligt begrepp.

Det finns fler frågor där Tingstens placering av ståndpunkter i det stora eller lilla perspektivet kan kritiseras, t ex inställningen till sociala reformer, arbetstidsförkortning o dyl under kapitalismen. En särskilt viktig fråga är inställningen till staten, revolutionen och den parlamentariska kampen (II:9–66). I polemik mot tidigare socialdemokratiska historieskrivare, som framställt rörelsen som redan från början reformistisk, hävdar Tingsten att man under 1880-talet och 1890-talets början ej tog avstånd från revolution. Partiets inställning var oklar. Allmän rösträtt krävdes, men ansågs sekundär; den var ett medel, inte ett mål. Man förespråkade en taktisk relativism.

Ännu vid 1891 års partikongress, då den anarkistiska riktningen besegrades, antogs tvetydiga resolutioner i dessa frågor. Kongressen var emellertid enligt Tingsten en vändpunkt, och sedan gick utvecklingen snabbt. Partiet blev väsentligen ett rösträttsparti (II:42). Speciellt uppmärksammas Danielssons ändrade inställning. Denne får för Tingsten, som för så många andra historieskrivare, förkroppsliga hela partiets utveckling. Hans »avfall» 1892 får bli symbolen för hela omsvängningen. För Tingsten får även Danielssons personliga utveckling bli en förklaring till hela partiets förändring (II:43). Danielssons avståndstagande från tesen om »den enda reaktionära massan» har redan berörts. Han blev en bestämd förespråkare för »parlamentarismen» och förespråkade samarbete med andra demokratiskt syftande grupper (II:46). Tingsten sysslar huvudsakligen med partiets verksamhet i rösträttsrörelsen och diskussionerna kring politisk storstrejk. Efter att ha berört den anarkistiska riktningen (II:51–60), sammanfattar Tingsten partimajoritetens inställning några år in på 1900-talet: »partiets inställning i frågan om sättet för maktens erövring undergick en väsentlig förändring under det behandlade tidsavsnittet. Den politiska jämlikhetens erövring

blev för majoriteten det centrala målet, medan revolutionstanken sjönk i bakgrunden» (II:60).

När Tingsten driver denna tes, synes han kraftigt ha överbetonat skillnaden i inställning före och efter 1890-talets början. Det är knappast riktigt, att partiet först 1891 blev ett rösträttsparti. Redan från 1880-talets början ställde man, som Tingsten själv noterar, krav på allmän rösträtt. Från mitten av 1880-talet organiserades stora rösträttsdemonstrationer och möten, där de ledande männen framträdde.²⁰ Inte heller strävan att vidga basen utanför arbetarklassen eller öppenheten för kompromisser med andra grupper var en nyhet för nittioalet. Arbetets första nummer 1887 vände sig sålunda till »Malmö arbetare och medelklass» och förklarade, att »det stora flertalet av medelklassen ofta befinner sig i samma ställning som arbetarna».²¹ Vid konstituerande partikongressen 1889 antogs, som Tingsten själv framhåller (II:23–26), en resolution om samarbete med andra demokratiska grupperingar, dock ej till priset av ideologiska kompromisser. När Danielsson senare – med stöd av Marx – tog avstånd från tesen om »den enda reaktionära massan» var detta närmast en teoretisk motivering för en tidigare accepterad linje. Redan tidigare hade han förepräkat taktisk relativism: »Att dogmatiskt fastslå en viss taktik skulle för alla partier och under alla omständigheter vara en galenskap» (II:29. Citat från 4/7 1890.).

Tingstens diskussion av revolutionsbegreppet (II:9–13) är mycket oklar, och detta gör honom oförmögen att avgöra om en ståndpunkt är revolutionär eller ej. Som ett exempel på den nya, ickerevolutionära inställningen hänvisar han till Danielssons novell Främlingen, som handlar om ett framtida, socialistiskt Sverige. I denna skildras, hur socialisterna sedan allmän rösträtt införts vunnit majoritet i andra kammaren, medan den oreformerade första kammaren fortfarande hade konservativ majoritet. Under intryck av »en fruktansvärt ansvallande folkrörelse, konstituerade /andra kammaren/ sig som suverän nationalförsamling och tvang den vacklande regeringen att framlägga ett förslag till grundlagsändring, enligt vilken första kammaren helt och hållet upphörde och all lagstiftningsmakt lades i händerna på en allmän riksförsamling». Emot reaktionära militärer och ämbetsmän »uppbådades några pålitliga avdelningar av landstormen» som förlades till Stockholm för att skydda den formellt olagliga riksförsamlingen från »möjliga försök att med våld inverka på deras /de lagstiftande representanternas/ beslut eller hindra dessas verkställande».²² Att karakterisera denna inställning som ickerevolutionär förefaller mycket missvisande, försåvitt man ej absolut förknippar revolution med barrikadstrider eller stormningar av bastiljer eller vinterpalats.

Tingstens analysinstrument leder honom fel. Hans arbetssätt framgår av följande citat: »antalet revolutionära uttryck avtog successivt och en väsentlig förändring i hans /Danielssons/ uppfattning kan därför efterhand antas ha inträtt» (II:436, n. 69). Ännu mer avslöjande är detta: »I hans /Brantings/ många anföranden i frågan finnes knappast något utmanande och intet av revolutionär fraseologi» (II:62). Alltså, det revolutionära ligger för Tingsten i frasen, i det utmanande språket! Danielsson förklarade däremot, att »radikalismen ligger icke i frasen». Denna föreställning var »en barnsjukdom, vilken vi hoppas partiet snart skall ha alldeles övervunnit».²³

Danielssons ord för tankarna till en annan politisk ledare. Hur skulle Tingsten klassificera följande citat: »att 'principiellt' förkasta kompromisser, att förkasta varje tillåtlighet till kompromisser överhuvud, hurudana de än är, det är en barnslighet, som det är svårt att ens ta på allvar?» Eller detta: att »på förhand avstå från att manövrera, att utnyttja intressemötsättningarna (låt vara tillfälliga) mellan fienderna samt att avstå från överenskommelser och kompromisser med eventuella (låt vara tillfälliga, osäkra, vacklande, villkorliga) bundsförvanter, är inte det ett gränslöst löjligt beteende?» Den som skriver detta är Lenin, i sin uppgörelse med »Radikalismen – kommunismens barnsjukdom» år 1920.²⁴ Hans odogmatiska syn på taktiken framgår av t ex följande citat: »hela bolsjevismens historia, både före och efter Oktoberrevolutionen, är *full* av manövrer, överenskommelser och kompromisser med andra partier, även med borgerliga!» De tyska kommunisterna kritiserades för »vägran att deltaga i det reaktionära, borgerliga parlamentet och i de reaktionära fackföreningarna». De engelska kommunisterna rekommenderades att »deltaga i parlamentarismen, att . . . hjälpa hendersonarna och snowdenarna att besegra de förbundna Lloyd Georg och Churchill».²⁵

Syftet med dessa citat får ej missförstås. Det är inte att visa, att Danielsson (eller någon annan) var en svensk Lenin, död i förtid. Det är att visa, vilka egendomliga konsekvenser den tingstenska analysmetoden leder till. Den påstod högeravvikaren Danielsson i den svenska socialdemokratin hamnar i samma fälla som Lenin och de ryska bolsjevikerna!

7.

Här och var i Tingstens bok finns försök att förklara förändringarna i den socialdemokratiska ideologin. Förklaringarna är av de mest skilda slag: det obetydliga partiet växte ut till en folkrörelse (I:196), Danielssons personliga inställning var betydelsefull för synen på staten och revolutionen (II:43), omformningen av ideologin var ett led i en internationell process (II:422), socialdemokratin bemöttes relativt tolerant av överheten (II:423). Det hela är en osorterad blandning. Ingenstans finns en diskussion av sambandet mellan de olika förklaringsförslagen; ingenstans finns heller någon argumentation för att de anförda faktorerna skulle kunna vara förklaringar till idéutveckling. Frågan hur en förändring utanför ideologinivån påverkar ideologin ställs aldrig.

Tingsten framhåller själv (II:425) att en annan typ av förklaring är mer betydelsefull. Han anser, att man snarare bör fråga sig, varför socialdemokratin på 1880-talet blev marxistisk. Några yttre förutsättningar för marxismen fanns inte i Sverige, menar Tingsten (I:23). Han pekar på det starka tyska inflytandet (II:420), men ägnar störst uppmärksamhet åt de tidiga medlemmarnas psykologi. De kan »antas i huvudsak ha bestått av intellektuellt intresserade men med en föga djupgående bildning utrustade personer». De var, fortsätter Tingsten med ett citat från Macaulay »personer som läst litet eller intet och äro förtjusta över att räddas från sin underlägsenhetskänsla genom en läromästare, som försäkrar dem om att de studier de försummat äro värdelösa» (II:421–422). Medlemmarna var bestämda av idealism, de var »säkerligen

också känslomänniskor» med »stark medkänsla, dogmatisk tro på några marxistiska förutsägelser, naivt framtidshopp, bitterhet över personliga misslyckanden» (I:145–146, se även I:148). Men socialdemokratien blev snart tvingad att överge marxismen (eller Marx' »stora perspektiv»). »Den marxistiska ideologiens inneboende motsägelser och orimligheter ledde med nödvändighet till nya ståndpunkter» (I:196). Marx' »stora perspektiv» kunde »överhuvud icke . . . användas som riktlinje för någon politisk rörelse» (I:130). Marxismen »innehöll en rad förutsägelser, som vederlades av utvecklingen, och led på avgörande punkter av inre motsägelser. Detta ledde med nödvändighet till att de marxiska teorierna upplöstes eller omtolkades» (II:425). Den ideologiska upplösningen var från de givna utgångspunkterna ofrånkomlig, sammanfattar Tingsten. Detta är den helt avgörande förklaringen i boken.

8.

Samma år som Tingsten kopplades in på »Den svenska arbetarklassens historia», 1936, publicerade han boken »Den nationella diktaturen. Nazismens och fascismens idéer». Den kom ut i serien »Orientering i aktuella ämnen», som var en populärvetenskaplig, folkbildande serie. Tre år senare kom boken »De konservativa idéerna». I förordet till denna skisserades ett helt idéhistoriskt projekt. Tingsten förklarade, att han tänkte fortsätta med skrifter om de liberaldemokratiska och socialistiska idékretsarna. I återstoden av förordet och på andra ställen redogjordes för vissa utgångspunkter för de redan utgivna och de planerade studierna.²⁶

Grundläggande är Tingstens senare så välkända uppfattning att politiska ideologier i huvudsak är något negativt. »I den friktionslöst arbetande demokratien står den utformade politiska åskådningen i bakgrunden, den ter sig här som en halvt bortglömd stridsrustning, som man hoppas slippa använda», skriver han redan 1939, och tillägger att ideologierna inte har någon plats i »den väl integrerade demokratien». ²⁷ Att kritisera ideologier är en viktig vetenskaplig uppgift: »I nutiden är denna uppgift särskilt betydelsefull, då icke blott irrationella utan även principiellt antirationalistiska föreställningar överflödar i den politiska debatten.»²⁸ Tingsten hävdar, att det är orimligt att avstå från att bedriva idékritik, eftersom då »en vetenskapsman – i vars verksamhet det uppenbarligen ingår att söka analysera och upplösa oriktiga föreställningar – skulle avstå härifrån, så snart de behandlade föreställningarna kunde antas ha politisk relevans, dvs vara ideologiskt verksamma. Just det socialt viktigaste feltänkandet skulle således skyddas för kritik.»²⁹ Sådana ideologikritiska tankegångar var självfallet inte unika i den dåtida vetenskapliga diskussionen – man behöver bara tänka på uppsalafilosofin eller den historisk-kritiska skolan.

Tingsten var noga med att påpeka att det inte rörde sig om att kritisera värderingar. I fråga om dessa föreligger ju inte sanningsfrågan, framhöll han i uppsalafilosofins anda. Men ideologier är inte väsentligen serier av värderingar. »Verklighetsomdömena spela huvudrollen», förklarade han. Det var detta förhållande som gjorde det möjligt att kritisera ideologier på samma sätt som »utan varje ideologisk avsikt skrivna vetenskapliga arbeten».³⁰

Viktigt är, att bristerna i ideologierna framför allt beror på tankefel rätt och slätt. »Varför skulle icke här, som i andra hänseenden, ett ointresserat feltänkande vara av betydelse?», frågar han.³¹ Han kritiserar försök att förklara ett visst tänkandes »irrationella natur» genom att »uppleta djupare liggande och på visst sätt rationella motiv för detsamma». Denna ståndpunkt är uttryck för »en social teleologi, för vilken ett slags övermänskligt förnuft dirigerar utvecklingen».³² Tingsten riktar sig här främst mot tanken, att ideologier är uttryck för skilda sociala grupper eller klassers intressen. Någon gång tycks han visserligen inta en sådan ståndpunkt, som när han förklarar, att de konservativa idéerna tjänar de sociala grupper som uppbär dem. Men tankegången utvecklas inte, utan får utmynna i följande banala ord: »Vad som föreligger är uppenbarligen, att den sociala ställningen till stor del bestämt den politiska synpunkten. För de tillfredsställda är det lika naturligt att se helhet och harmoni som för de missnöjda att se olikheter och splittring . . .»³³

Tingstens inställning är hyperrationalistisk. Idéer, både vetenskapliga och politiska, överges när de visar sig vara felaktiga. Uppfattningen är föga övertygande. Dagens vetenskapsfilosofier betraktar den bara som begränsat giltig för det vetenskapliga tänkandets utveckling. Det förefaller märkligt, att någon i slutet av 1930-talet kunde tro, att det finns något omedelbart samband mellan en politisk ideologis sanning och logiska sammanhang och antalet anhängare.³⁴

Det ursprungliga syftet med Tingstens arbete om socialdemokratiens idéutveckling var historiskt, och boken har uppfattats som en historisk framställning. Men det finns ett viktigt undantag. Kapitlet om marxismen utgör i själva verket tredje delen av Tingstens idékritiska projekt.³⁵ Det är ett främmande inskott i boken, som inte ger någon större kunskap om bakgrunden till den tidiga socialdemokratiens idévärld. Syftet med kapitlet är att i folkupplysningens och den svenska demokratins tjänst påvisa orimligheter och motsägelser i marxismen. Detta gör boken i grunden ahistorisk. Om marxismen inte skulle uppfylla de krav på sanning och logiskt sammanhang, som Tingsten ansåg vetenskapen borde ställa, kan detta inte förklara varför marxismen övergavs av den svenska socialdemokratien. Framför allt kan det inte förklara varför den började överges just omkring 1890. Varför började upplösningen av ideologin efter fem år, och inte efter t ex femtio? För Tingsten är utvecklingen redan given och förklarad. De kapitel som beskriver den socialdemokratiska idéutvecklingen i olika frågor har bara till uppgift att visa, hur den ideella upplösningen manifesterades i sin värld.

När man inser hur Tingstens utgångspunkt är beskaffad, blir många av egendomligheterna i boken begripliga. Det förklarar, varför marxkapitlet är en våldsam polemik, inte ett försök till bakgrundsskildring. Det förklarar, varför Tingsten frångår den ursprungliga planen för arbetet och nästan uteslutande håller sig på idéplanet – han anser sig kunna finna en tillräcklig förklaring på denna nivå. Det förklarar, varför de övriga förklaringarna till idéutvecklingen är så föga övertygande, så oenergiskt hopplöskade – de är egentligen överflödiga för Tingsten. Det förklarar vidare, varför den inledande avdelningen om det svenska samhället vid socialdemokratiens framträdande är så märkligt isolerad från återstoden av boken – att relatera den socialdemo-

kratiska idéutvecklingen till samhället utanför är obehövligt. Allt försiggår på det rena tänkandets område.

9.

Tidigare påpekades, hur Tingsten väsentligen såg politiska idéer som verklighetsomdömen av samma karaktär som vetenskapliga påståenden. Detta synsätt gör att Tingsten är ointresserad av den situation i vilken idéerna uppstår och sprids, och av sambandet mellan idénivån och andra nivåer i samhället. I »Den svenska socialdemokratiens idéutveckling» finns flera exempel på detta.

I sin korta granskning av boken kritiserade Per Nyström att Tingsten blandat olika källkategorier »huller om buller». ³⁶ Ett slående drag i arbetet är, att alla idéyttringar ligger i samma plan och har samma dignitet. Uttalanden i helt skilda situationer ställs ogenerat samman. Som exempel kan man ta Tingstens diskussion om partiets inställning till våldet som politiskt medel. Yttranden i en riksdagsdebatt, då partiets representanter försvarar sig mot anklagelser från högern för att förespråka våld (II:69) blandas med formuleringar från taktikresolutioner, avsedda att vara godtagbara för olika grupper inom partiet (t ex II:33–39).

En annan egenhet har vi redan tidigare snuddat vid i samband med diskussionen om den revolutionära frasen eller språkbruket som mätare av partiets linje. Tingsten uttalar på flera ställen programmatiskt, att han endast önskar behandla de manifesta idéerna. I en polemik mot tidigare författare förklarar han, att man ej får ta någon hänsyn till i vilken situation ett uttalande fällt: »Går man till väga på detta sätt, kan varje uttalande borttolkas» (II:435, n. 46). När Per Nyström i sin kritik efterlyste »allmänna reflexioner om förhållandet mellan ett partis teoretiska bakgrund, dess program och praxis», svarade Tingsten, att idéutvecklingen »gäller utvecklingen av de idéer, som den /socialdemokratien/ faktiskt framlägger för det svenska folket; om dessa idéer i enskilda fall varit föga genomtänkta eller taktiskt motiverade eller överhuvud icke allvarligt menade är en sak som gäller idéernas propagandister, men icke idéutvecklingen. Det är alltså rent principiellt icke de verkliga, utan de propagerade åsikterna som varit föremål för min undersökning». ³⁷ Ståndpunkten förefaller ytterst ofruktbar. Med en sådan begränsning tvingas man att hålla sig på de historiska fenomenens allra ytligaste nivå. Man stannar vid de tidigaste leden i det vetenskapliga arbetet: excerpering, klassificering och systematisering av belägg. Någon djupare förståelse eller förklaring av utvecklingen är omöjlig att nå fram till.

I själva verket finns här en rad intressanta problem, som gäller förhållandet mellan olika nivåer i samhället, främst ideologi och politik. Den situation som socialdemokratin hade att verka i, liksom partiet självt, förändrades naturligtvis radikalt under 1880- och 1890-talet. Vad betydde förekomsten av en liberal arbetarrörelse, och kampen mot denna? Hur förändrades attityden till liberalerna, när den liberala arbetarrörelsen var besegrad? Vad betydde den »reaktionära offensiven» från 1880-talets senare del? Vilka drag i ideologin betonas, när det gäller att bygga upp en kader inom arbetarklassen? Sker det några förändringar, när man försöker vinna an-

slutning bland massan av arbetare? Frågorna är löst utkastade – trots Tingstens 900-sidiga bok vet vi inte tillräckligt mycket om den faktiska idéutvecklingen, för att veta vad det är som skall förklaras. Men det är alldeles klart, att ett partis propagerade åsikter kan förändras, samtidigt som partiets praktiska politik eller grundläggande inställning inte förändras eller ändras i motsatt riktning mot idéerna. Man kan som exempel ta socialdemokratin i början av 1920-talet. 1920 reviderades partiprogrammet. Verbalt radikaliserades det; till språkbruket är det det mest marxistiska program socialdemokratin har haft. Programmet hade knappast hunnit antas, förrän socialdemokratin i regeringsställning förde en extremt liberal finans- och sysselsättningspolitik. Ett annat exempel är ett händelseförlopp, som låg Tingsten nära i tiden. Åren 1928 till 1941 ändrade Komintern sin politiska linje och propaganda inte mindre än fyra gånger (1928, 1935, 1939, 1941). Dessa våldsamma svängningar ägde rum, utan att någon mer djupgående förändring i de kommunistiska partiernas samhällsteori kan ha skett. Det var ingen svårighet att 1939 gå tillbaka till 1928 års linje, och 1941 till 1935 års.

10.

För att sammanfatta: Nyckeln till förståelsen av Tingstens bok ligger i kapitlet om marxismen. Som underlag för en bedömning av den tidiga svenska socialdemokratin ideologi är detta odugligt. Vad Tingsten 1941 tyckte om marxismen är självfallet helt ointressant för den som studerar den svenska arbetarrörelsen på 1880-talet. Tingsten ger en bild av marxismen som en tankebyggnad bestående av två oförenliga perspektiv, oanvändbar som underlag för all politisk verksamhet. Det blir följaktligen inte angeläget för honom att förklara idéutvecklingen; den är redan förklarad genom de orimligheter i marxismen som han anser sig ha påvisat. Inte heller är det angeläget för honom att undersöka sambandet mellan idéer, politik och andra samhällsföreteelser.

Tingsten är alltså ute efter att driva en tes, när han går att skildra den faktiska idéutvecklingen. Hans framställning utmärks av metodologisk opportunistisk (växlingar mellan kvasikvantifiering, allmän impressionism och skildring av politisk praxis), där metoden anpassas allt efter vad han vill bevisa.

Undersökningen av hans redogörelse för perioden fram till omkring år 1900 visar dock, att hans bevisföring ej är övertygande. I åtskilliga fall kan han inte belägga, att en övergång från det stora till det lilla perspektivet skett. Viktigare är dock, att hans stora perspektiv inte är lika med marxismen, och hans lilla perspektiv inte är lika med ett övergivande av marxismen. Hans ovilja att sätta sig in i marxismen gör, att han inte kan teckna idéutvecklingen under 1880- och 1890-talen rätt. I själva verket intar socialdemokratin i en rad frågor under 1890-talet en marxistisk ståndpunkt och renser ut lassalleanism, anarkism m m.

Det är omöjligt att på basis av Tingstens bok ge en alternativ bild av utvecklingen. Hans »fakta» (citat etc) är alltför färgade av hans tes för att göra detta möjligt. Efter läsning av Tingsten kan man dock hypotetiskt framkasta, att intresset för marxis-

men under 1890-talet ökade, inte minskade, inom partiet eller grupper inom partiet. I inställningen till samarbete med andra sociala och politiska grupperingar försökte man göra marxistiska analyser (t ex frågan om den enda reaktionära massan, småbönderna, förhållandet mellan parlamentariskt och utomparlamentariskt arbete). I detta nya läge räckte det inte att enbart studera de klassiska skrifterna. Marx' teorier måste kompletteras och utvecklas.³⁸ Det fanns inom rörelsen en marxistisk debatt som var vitalare än vad Tingstens skildring ger vid handen (t ex Wermelin redan på 1880-talet och Danielsson på 1890-talet). Tingsten är oförmögen att uppfatta allt detta. För honom blir varje avvikelse från det stora perspektiv, som han skisserar upp, lika med ett övergivande av marxismen.

Men har detta någon större betydelse? Marxismen övergavs ju ändå så småningom. Om det skedde omkring 1890, eller först efter 1900 är väl en bagatell? Här om kan åtminstone tre saker sägas – fränsett problemet om man överhuvud kan beskriva socialdemokratiens förhållande till marxismen i en enkel term som »avfall». För det första leder resultatet av undersökningen av tiden fram till ca 1900 till skepsis mot Tingstens övriga framställning. För det andra bör man ställa samma krav på precision på Tingstens arbete som man vanligen gör på vetenskapliga undersökningar. Tingsten behandlar totalt en tidsperiod på 50–55 år. Då är en ändrad datering på kanske 10 år inte obetydlig. För det tredje – och viktigaste – har en omdatering betydelse för frågan om förklaringar till idéutvecklingen. Om man inte godtar Tingstens synsätt, att utvecklingen var oundviklig, utan fortfarande betraktar den som ett genuint forskningsproblem, blir förklaringsproblemet ett annat om omsvängningen skedde låt oss säga 1900 i stället för 1890. Den fortsatta diskussionen i frågan måste dels bygga på en grundligare idéhistorisk kunskap än vad Tingsten besatt, dels frångå hans ensidiga idéanalytiska metod, och ställa samman idéutvecklingen med t ex den organisatoriska och allmänpolitiska utvecklingen.

HERBERT TINGSTEN'S CRITICISM OF IDEAS AND EARLY SWEDISH SOCIAL DEMOCRACY

Since 1941, Herbert Tingsten's great work *The ideological development of the Swedish Social Democratic Party* has been a standard work in Swedish political history. Tingsten's main thesis is that Swedish Social Democracy, when it was formed in the 1880's, was strictly Marxist, being influenced from Germany. Tingsten depicts Marxism as a grand, strictly deterministic theory of history. Beginning already in the early 1890's, however, Marxism is dissolved within Social Democracy, and during the 1930's the remnants of socialism are abandoned and replaced by the »welfare ideology». Tingsten's explanation of the development is that Marxism suffers from logical contradictions that makes it impossible as a foundation for a political party.

This article is a criticism of Tingsten's depiction of the period up to ca 1900. The author attempts to prove:

1) that Tingsten's depiction of Marxism does not give a correct picture of the ideological starting point of Swedish Social Democracy in the 1880's. Tingsten neglects

to study other contemporaneous political ideologies that may have influenced the party, and gives to the depiction of Marxism a polemical form from the perspective of 1941;

2) that Tingsten's treatment of the source material is incorrect; his own source material does not support the thesis of a beginning abandonment of Marxism up to ca 1900;

3) much of what Tingsten depicts as a dissolution of Marxism in the 1890's is in fact a movement towards Marxism (for example, Marx's criticism of the Gotha program comes to the fore in the Swedish party from 1891 on, which is perceived by Tingsten as a dissolution of Marxism!). Also, on such matters as the agrarian question and the voting rights question, Tingsten gives a faulty characterization of the development of the party in relation to Marxism;

4) Tingsten's attempt to explain the abandonment of Marxism by criticizing this ideology makes the book a-historical. Possible logical defects in Marxism cannot explain why it is abandoned, especially not why it is beginning to be abandoned exactly in the early 1890's.

The author wants both an idea-historical study of Swedish Social Democracy which is more correct than the one by Tingsten, and an explanation of the development not starting from the criticism of ideas but in organizational, general political, social and other conditions.

NOTER

1. Tingsten, H, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling, I–II*, Stockholm 1941. Om bakgrunden till boken och till hela serien, se Björlin, L, *Historia och politik. Kring den socialdemokratiska historieskrivningen. Meddelanden från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 1, 1977, nr 2–3, s 2–33, fr a s 18–29. – I fortsättningen görs hänvisningar till Tingstens bok i texten på följande sätt: (I:219) betyder del I, s 219.
2. Se recensioner i *Historisk tidskrift*, 61, 1941, s 173–175, av sign N A, och i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 45, 1942, s 74–81, av G Heckscher. I *Lychnos*, 1941, s 363 omnämndes boken i en kort notis.
3. Se härom Björlin, L, a a , s 26–29.
4. Nyström, P, *Den svenska socialdemokratien och dess teorier*, *Tiden*, 33, 1941, s 343–347, Björk, L, *Tingsten och marxismen*, *Fackföreningsrörelsen*, 21, 1941, s 549–555, dens, *Idéhistoria och logik. Professor Tingsten och marxismen*, *Libertas*, 1, 1941, nr 3, s 7–8, 14. Nyström utlovade i sin artikel en utförligare kritik, som dock aldrig tycks ha kommit till stånd. Björks båda recensioner uppehåller sig huvudsakligen vid utvecklingen under 1930-talet.
5. Samma bedömning av boken som ett standardverk hos Björlin, L, a a, s 18. För en formlig Tingstenpanegyrik, se Lewin, L, *Planhushållningsdebatten*, Uppsala 1967, s 80, n 4. Punkt-kritik av Tingstens framställning förekommer bl a i Zennström, P-O, *Lucifer*. En bok om Axel Danielsson, Stockholm 1967.
6. Det citerade är Tingstens egna ord. Se Björlin, L, a a, s 25.
7. Tingsten har själv senare förklarar, att dispositionen var avsedd som »en ironisk imitation av Hegels och Marx' trestegslära». Tingsten, H, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*, Stockholm 1962, s 344.
8. Ett välkänt exempel är alienationsdebatten på 1950- och 60-talen, som föranleddes av publiceringen av de s k *Parismanuskripten*.
9. Se härom Gustafsson, B, *Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar*, *Ekonomisk-historiska studier*, 4, Uppsala 1969, s 58–78.
10. Gustafsson, B, a a, s 29.
11. Nyström påpekade, att den »utarmningsteori» som Tingsten beskriver »framfördes av de tyska katedersocialisterna och att den hade förekommit i den svenska diskussionen långt innan Marx var känd här. Det var en gängse uppfattning». Han framhåller vidare, att Brantings Gävletal på denna punkt och på andra lika väl kunde tolkas som påverkat av katedersocialism som av marxism. (Nyström, P, a a, s 346–347). – Lassalle och anarkismen behandlas mycket kortfattat av Tingsten (I:106–111). – Om intresset för Quiding, se t ex Branting, H, *Tal och skrifter i urval*, 1, Stockholm 1926, s 155–165 och (Danielsson, A,) *Urval av Axel Danielssons skrifter*, Malmö 1908, s 129. – Av speciellt intresse vore ett klagörande av hur marxismen uppfattades i den tyska socialdemokratien, fr a av Kautsky. Om detta har Tingsten fem rader (I:112).
12. Tingsten skriver på tal om Danielssons inställning till revolutionen: »Men antalet revolutionä-

ra uttryck avtog successivt och en väsentlig förändring i hans uppfattning kan därför efterhand antas ha inträtt» (II: 436, n 69. Kurs. härs.). Jag går inte in på de rent tekniska aspekterna av Tingstens kvantifieringsförsök.

13. Detta påpekades av Leif Björk i hans ovan anförda granskningar. – Litteraturen om marxismens metod är enorm och växer snabbt. För en översikt och diskussion se t ex Liedman, S-E, Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskaper, Lund 1977, särskilt kap 2 och 14. – I de verk av Marx, som Tingsten refererar till, återfinns utsagor om arbetssättet i t ex Kapitalet I, Stockholm 1930, s 6, Kapitalet III:1, Stockholm 1931, s 3.
14. Som exempel kan man ta diskussionen om faktorer, som motverkar profitkvotens fall (Marx, K, Kapitalet III:1, s 201–209).
15. Marx, K, Kritik av Gothaprogrammet, Stockholm 1945, s 9, 19–20, 23–24. Om omständigheterna kring publiceringen, se Gustafsson, B, a a, s 31–33. – Engels skrev efter det nya programmets antagande: »Wir haben die Satisfaktion, dass die Marxsche Kritik komplett durchgeschlagen hat» (citerat efter Gustafsson, B, a a, s 33). Danielssons kommentar i (Danielsson, A) a a, s 586–591 (ursprungligen i *Arbetet* 28/7 1891). – Tingsten är osäker på om »den järnhårda lönelagen» hör hemma i marxismen (I:407, n 13). I ett sammanhang påpekar han helt riktigt, att »lagen» var hämtad från Lassalle och att den är oförenlig med »utarmningsteorin» (I:175). Men detta hindrar inte, att lagens övergivande får tjäna som exempel på övergången från det stora till det lilla perspektivet.
16. En genomgång av alla fel och omöjliga tolkningar i Tingstens marxkapitel skulle ta alltför stort utrymme; jag hänvisar endast till de i not 4 anförda arbetena. Beträffande Tingstens bristande beläsenhet i ämnet, se Liedman, S-E, Humanistiska forskningstraditioner i Sverige, *Häften för kritiska studier*, 10, 1977, nr 6, s 38–56, s 55, n 11.
17. Wermelin, A, Karl Marx' värdeteori, National-ekonomiska småskrifter, 2, Stockholm 1887, särskilt s 5 f.
18. Citerat efter Zennström, P-O, a a, s 198–199. Jag ansluter mig här till Zennströms bedömning av Danielssons utveckling.
19. Ursprungligt utkast till teser i agrarfrågan, i Lenin, V I, Valda verk, II:2, Moskva 1956, s 467–482.
20. Zennström, P-O, a a, s 61, 91. Se även s 299, n 2. Jfr (Danielsson, A) a a, s 162–164.
21. (Danielsson, A) a a, s 72–74. Tingsten har noterat uttrycket »medelklass» (II:18).
22. II:436–437, n 71. Novellen återges i (Danielsson, A) a a, s 595–614. Tingsten refererar händelseförloppet, men utelämnar avsnittet om militära maktmedel.
23. Danielsson 1888, efter Zennström, P-O, a a, s 111.
24. Lenin, V I, Valda verk II:2, s 353–465. Citaten från s 372, 411.
25. Ibid, s 411, 415, 428. Henderson och Snowden var socialdemokratiska ledare. – Självfallet ger inte dessa citat från en speciell situation hela bilden av Lenins inställning.
26. Tingsten, H, De konservativa idéerna, Stockholm 1939, fr a s 5–8, dens, Idékritik, Stockholm 1941; fr a kapitlet »De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt», s 7–59, samt »Statsvetenskapliga arbetsuppgifter» i *Vetenskap av idag*, Uppsala 1940, s 184–215.
27. Tingsten, H, De konservativa idéerna, s 8, 175–176.
28. *Vetenskap av idag*, s 213.
29. Tingsten, H, Idékritik, s 250.
30. Tingsten, H, De konservativa idéerna, s 5, 7.
31. Tingsten, H, Idékritik, s 21.

32. A a, s 57.
33. Tingsten, H, De konservativa idéerna, s 190.
34. Jämför Gunnar Heckschers kritiska ord, i den i övrigt positiva recensionen av »Den svenska socialdemokratiens idéutveckling»: Man bör akta sig så att man inte »hemfaller åt upplysningstidens tro på möjligheten av fullständig consensus på grundval av intellektuell debatt». Det är »omöjligt att genom ökad kunskap få bort alla motsättningar i de stora samhällsfrågorna». (*StvT* 45, 1942, s 81). – Min ståndpunkt här innebär självfallet inte att idékritik skulle sakna vetenskapligt värde.
35. Av den utlovade fjärde delen om liberalismen tycks endast några uppsatser, huvudsakligen om Bentham, ha kommit till stånd. De trycktes i boken »Viktoria och viktorianerna», Lund 1965. Enligt efterskriften (s 370) var de då tjugo år gamla.
36. Nyström, P, a a, s 345.
37. Ibid, s 344; Tingsten, H, »Den svenska socialdemokratiens idéutveckling». Svar på kritik, *Tiden*, 34, 1941, s 542–550. Det citerade uttalandet finns på s 543–544.
38. Olausson, L, Uppsalamarxismen, *Häftan för kritiska studier*, 11, 1978, nr 6, s 20–51, s 22. Olausson visar på det starka intresset för marxismen, både ute i Europa och i Sverige, i början av detta sekel.